

MORGONGÖK OCH FREDAGSSTRUL

OM FYLLEHISTORIERS FUNKTIONER BLAND BERÄTTARE FRÅN SKILDA TIDER

När jag började arbetet med min avhandling trodde jag att det skulle bli svårt att få människor att berätta sina fyllehistorier. Berättelser om berusade personer är ofta provocerande. Kanske skulle eventuella informanter vara rädda för att uppfattas som lätt alkoholiserade, resonerade jag. Det visade sig dock vara precis tvärtom. När jag förskansat mig i soffan med block och penna och försäkrat att alla personer i berättelserna skulle få vara anonyma, flödade berättandet fritt. Informanterna var mycket ivriga att berätta. Den ena episoden avlöste den andra, allt under muntra skratt. Även de som för tillfället inte pratade, var uppenbarligen mycket roade av att bara lyssna. Det här kan jämföras med plågan av att utsättas för en rolig historia. Många av oss känner en viss olust när vi vet att en rolig historia är på gång. Tänk om man måste låtsasskratta åt ett förutsägbart eller platt skämt. Men när fyllehistorierna berättades var skratten och intresset äkta. Även jag själv rycktes med. Än idag får min familj då och då höra

muntra skratt, då jag sitter lutad över mina anteckningar. Historier om fulla personer är sålunda något som underhåller och engagerar. De berör teman som vi finner intressanta och relevanta i den omgivning vi befinner oss i. Jag har för avsikt att studera olika meningar och budskap, som gömmer sig i fyllehistorierna. I följande text kommer jag bland annat att visa hur manligt respektive kvinnligt illustreras under olika tidsepoker.

Alkohol och fylleri är något som uppfattas som en potentiell fara, ett samhällsomstörtande fenomen. Det kan orsaka aggressivitet, våld, likgiltighet och oförmåga till arbete. Därför har myndigheterna begränsat vårt alkoholintag genom en rad restriktioner, såsom exempelvis rattfyllerigränser och lördagsstängt på Systembolaget (mellan åren 1982–2001). Dessutom finns i vårt samhälle utsagda, *osynliga* normer och värderingar, mellan människor. Dessa är ofta så självklara att vi inte reflekterar över dem. Vem skulle till exempel – utan att bli stämplad som

en *alkoholist* – uppenbara sig på jobbet kl. 08.00 i berusat skick? Alkoholen/fylleriet är sålunda intressant att studera i sin egenskap av *kaosutlösare*. Varhelst den drar fram utmanas och synliggörs outsagda regler. Dessa regler berättar, enligt den brittiska antropologen Mary Douglas, något om det samhälle i vilket de förekommer, om den ordning som måste upprätthållas och vad man bör avskräckas från.¹ Den här artikeln handlar om särskiljandet av den nyktra och den ”fulla” tillvaron. Mellan dem råder en gräns som över-skrids genom ett otillåtet beteende. På var sida om gränsen för det tillåtna/otillåtna, målas en värld upp: den nyktra respektive onyktra världen. Dessa befolkas av dithörande personer som betar sig på ett – för den världen – relevant sätt. Jag ämnar att här försöka åskådliggöra dessa världar, för att se vem och vad som befinner sig i dem, hur de speglar det samhälle i vilket de förekommer samt vad som händer när gränserna överskrids.

BERÄTTARNA

Det första avsnittet baseras på historier hämtade ur Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, ULMA. En del av berättelserna är svar på en frågelistas där fyllehistorier efterfrågats.² Andra har dykt upp i arkivet i andra sammanhang. De flesta informanter som svarat på frågelistan, är födda under 1900-talets första hälft, några tidigare. Historierna i den andra delen av artikeln kommer från intervjuer med gymnasieelever födda i mitten av 1980-talet samt ifrån några etnologiststudenter som lämnade in historier 1995 och 1996. De två berättargrupperna står långt ifrån varandra i fråga om tid och rum. Det skiljer nästan hundra år mellan de äldstas och de

yngstas historier. Informanterna kommer från skilda samhällen och har olika status och position i livet. De äldre är medelålders/pensionärer som är etablerade socialt, när berättelserna lämnas in. De yngre är ungdomar i tonåren som inte stadgat sig i livet. Allt detta påverkar innehållet i deras berättelser.

MANNENS FÖRTJÄNADE FYLLA

Fyllehistorier i största allmänhet handlar till stor del om arbete eller snarare frånvaron av arbete; den ”fulla” tiden är icke-arbetets tid. Många av berättelserna, som lämnats in av de äldre informanterna i denna studie, handlar om ett oprecist förr i tiden. Liksom mycken annan folklöre tilldrar de sig i en suddig dåtid med namngivna personer, som dock inte får någon utförligare personlighetsbeskrivning.³ Några av händelserna inträffade på trettio-talet, då sagesmännen var unga⁴ eller en generation tidigare runt förra sekelskiftet under deras föräldrars ungdomstid.⁵ Den berusade personen omnämns ofta tillsammans med sin titel, såsom Lulle som är metallarbetare och dragspelare, smeden Johan, slaktaren, två säsongarbetare, en gårdfarihandlare, spelman, försteman vid brandkåren och en åkare från Jönköping.⁶ Yrket är en viktig del av deras identitet samtidigt som det speglar en svunnen tid, en tillvaro befolkad av gårdfarihandlare, smeder, spelmän och säsongarbetare. Informanternas inställning till arbete är tydlig: En riktig karl är en god, redig och nykter arbetskarl. Yrket och namnet blir till ett i presentationen. Det är nästan som om man *vore* sitt yrke, till skillnad från i dagens rörliga samhälle, där man börjar med namnet och därefter frågar om sysselsättning och jaget sålunda är överordnat yrkesrol-

len. I äldre tider var *yrkeshedern* mycket viktig.⁷ De fulla smederna och körkarlarna skämmer inte bara ut sig själva, utan hela den yrkesgrupp de representerar. Hederlighet, ärlighet, ansvar och ekonomiskt oberoende var ett sätt för en man att uppfatta sig som en *riktig karl*.⁸

I historierna är det dock tillåtet för en god karl, som sköter sitt arbete, att då och då dricka sig riktigt berusad. Det är en mans rätt vid hårt arbete, som en av berättarna uttrycker det.⁹ Den här inställningen syns tydligt i historien om de två säsongarbetande bröderna som dyker upp för att arbeta i byn varje år. Då de bjuds på sprit blir det *animerad fyllfest* (!) och bråkigt. Övernattning sker om *stallplats fanns*, det vill säga de får sova i stallet. Byalaget förfasar sig. De undrar hur det ser ut i brödernas hem. Råder där ständigt fylleri, är de båda alkoholister? En dag åker sagesmannen till brödernas hemby och bereder sig på att få se en *micklars boning*. Döm om hans förvåning när han upptäcker att de två bröderna driver varsin *trevlig gård*. Allt är välskött, de har god ekonomi och uppfattas som *elit och stöttepelare i byn*. En gång om året åker bröderna och slår sig lös efter en grå vardag, en liten utflykt som *bedömdes som busliv*.¹⁰ Här syns det tydligt hur fylleriet uppfattas som arbetets förlängning och efterspel, något man *förtjänar*. Ju mer arbete, desto större fylla. De två bröderna hade, genom ett helt års slit, tjänat ihop till en veckas rejäl berusning. Deras våldsamma supande och bråk uppfattas därmed bara som lite *busliv*.

STYRKA OCH MANLIGHET

I äldre tider uppmanades männen att dricka mycket. Det var ett bevis på

styrka och manlighet snarare än alkoholism och svaghet. Flera sagesmän använder uttrycket styrka sig med brännvin, vilket åskådliggör hur manligheten förstärks genom supen.¹¹ Kaffekasken, eller kaffegöken, är ofta förekommande, alla tider på dygnet. Den är något som plockas fram när man får gäster.¹² En *gök*, det vill säga brännvin eller konjak som dricks med kaffe, avsåg ursprungligen en morgondryck. Benämningen sammanhänger med tron att det var farligt att på fastande mage höra göken gala.¹³ En informant beskriver, i ett frågelistsvar från år 1964, hur en av hans släktingar bjuder Pelle på 95-procentig sprit till *morrongök*, alltså en sup redan på morgonen. Pelle blir både *andfädd och surögad* av den mycket starka drycken, så han tvingas att bara smutta. Han ursäktar sitt långsamma drickande med att *man ska njuta å* (också).¹⁴ En riktig karl skulle sålunda kunna dricka ren finsprit utan att blinka. I historien om gamle Rosten och hans oxen, syns det äldre manlighetsidealet tydligt. Uppteckningen har accessionsnummer 18, den är sålunda en av arkivets äldsta, från 1909–1910. Gamle Rosten beskrivs enbart i positiva ordalag. Han är klurig och fruktansvärt stark. Han, och hans oxen, är starkast i bygden, de vinner en styrketävling, varefter *husbonden* (delade) *det så lättvinna brännvinet mellan sig och sin oxen i den broderligaste rättvisa*. Informanten beskriver superiet glatt och humorfyllt.

Om gamle "Rosten" som han kallades, kan för det första sägas att han inte ville föra ett nyktert levnadssätt och för det andra att han ej heller ville se sina medmänniskor vandra på nykterhetens väg. Han ägde en stor, vacker oxen, fullt så beryktad, som han själv. (...) Varje gång "Rosten" för hem från sina kvarn- eller

stadsresor och då alltid hade tagit sig för mycket tillbästa, lade han tömmarna ifrån sig kröp ner i vagnen och lade sig där att sova i god ro. (...) När "Rosten" så vaknar, tar han först sig själv en styrketår ur den medhavda brännvinskaggen samt vidare en medhavd bastant smörgås. Men även oxen blir, till belöning för sin plikttröhet i rikt mån undfågnad dessa varor, vilket han med största välbehag förtärde.¹⁵

Rosten och oxen super ur flaskan redan på morgonen. Idag skulle vi tycka att husbonden var tämligen alkoholiserad och oxen ett fall för djurskyddsföreningen. Här är de istället ett exempel på mandom och mod, styrka och skönhet. Oxen och Rosten befinner sig på samma nivå, de blir likvärdiga då de dricker ur samma flaska. Oxen "lyfts upp" och blir som en människa men det går också att hävda att det omvända sker: Rosten degraderas till djur, då han dricker med sitt kreatur. Ett vanligt återkommande tema i de äldre berättelserna är att hästen kör hem den berusade eller att de lägger sig att sova intill varandra. Rollerna blir ombytta, djuret blir den förståndige som tar över rodret. Det blir därmed jämställt med (sover bredvid) eller överställt (kör hem) sin husbonde. I en historia är det en åkare som tycker så synd om sin häst när han dricker, så att han promenerar bredvid den. Det slutar med att hästen får köra hem åkaren.¹⁶ En sageskvinna förtäljer oss om *Johan* som körde häst och dyngeflake (gödselkärria) då hon var barn på 30-talet.

(...) han for till Ludvika bryggeri och försåg sig med pilsner. En dubbelsoffa (50 st pilsner) var en lagom lördagsfest. Hästen stannade vid ett hus efter vägen

bands vid grindstolpen och Johan tog med några pilsner till en huggkubbe där han blev sittande tills drickat var slut. (Så fick) Johan hjälp att äntra upp i kärran. Nu halvliggande med tömmarna om ena handen, att sitta på brädet över kärran var inte att tänka på. Hästen startades, vänd mot hemmet ca 8–9 km längre bort och farbrorn kom lyckligt hem.¹⁷

Att dricka alkohol är sålunda en del av den patriarkaliska, manliga tillvaron och gemenskapen med stark yrkesroll och ansvar för försörjning och familj. Men den reslige, ansvarsfulle mannen kan plötsligt bokstavligen kastas omkull och bli till åtlöje för den omgivning, som annars hedrar och ser upp till honom. Det sker när gränserna för det tillåtna överskrids. I en av berättelserna är det sagesmannens far och slaktaren som, efter en god affär, sätter sig ner och avfirar det hela med kaffegök. Efter ett stort antal supar får familjen, till sitt stora nöje, se hur fadern ute på gården tar en svängom med grisen.¹⁸ Här blir rollerna plötsligt omkastade: Fadern, husets överhuvud, blir plötsligt som ett barn eller till och med på samma nivå som ett djur, då han dansar med grisen. Hustrun och barnen hamnar i överläge och mannen blir till åtlöje. Någonstans mellan manlighet och djuraktighet går en gräns för alltför mycket drickande.

FARLIG SAMMANBLANDNING

Den "fulla" världen är, i de äldre historierna, människans värld, medan den nyktra är kvinnornas och barnens. De två bör inte sammanföras, då kan följderna bli mycket otäcka. Den fulle får till exempel inte träffa små barn, då blir han rentav hotfull och farlig. De två bröderna, som drack i varandras sällskap, upplevdes inte som hotfulla.

När far dricker för mycket inför familjen, är han visserligen i fel sällskap, det vill säga med fru och barn, men han oskadliggörs genom att förlöjligas då han dansar med grisen. Att han står omgivningen nära, i sin egenskap av pappa/man, borgar inte för att han framställs som mer sympatisk. Även en full far kan upplevas som obehaglig i berättelserna.¹⁹ Där den vuxne mannen tillsammans med alkoholen utgör den ena polen i ett kulturellt mönster, befinner sig det lilla barnet och modern vid den motsatta polen. De vistas i oförenliga sfärer och bör inte beblandas sig med varandra. I de äldre historierna är även kombinationen berusad man/nykter kvinna dålig, om än inte lika obehaglig som när det är ett litet barn som är den utsatta.

Det här illustreras i följande historia: En man från Småland, född i slutet av 1930-talet, berättar om när hans mor och lillasyster, fick besök av en man som brukade övernatta hos dem ett par gånger om året. Modern och barnet, som representerar det oskyldiga och försvarslösa, är ensamma hemma. Mannen, som är berusad, börjar antasta kvinnan.

(...) (han) gick och gick efter mor och lillasyster med picken ute och sa: "du kan väl hjälpa mig, du får allt jag har i väskan." Då sa mor: "Du har väl ej mer i väskan än du har mellan benen och det var det ynkligaste jag sett".²⁰

Därefter ringer modern till grannen varvid mannen försvinner därifrån. Trots att han är både hotfull och farlig lyckas hon avvärja honom, förlöjliga honom och skrämja honom därifrån. I sitt berusade tillstånd lyckas han inte vara farlig ens för en ensam kvinna. Här framträder den fulle personen i all sin

ondskefullhet, genom sitt möte med det mest oskuldsfulla – barnet. Den skäggige, hotfulle, sluddrige mannen är den oskyldiga, späda lilla flickans motsats; det mörka, ondskefulla utkristalliseras i mötet med det ljusa, änglalika. Hade den fulle uppehållit sig bland de andra männen, skulle han inte upplevts på detta sätt.²¹ Berusade *kvinnor* omtalas endast vid ett tillfälle av de äldre sagesmännen. Då är det en anonym skara, *redlösa personer av båda könen*, som ligger i en *dunderlägenhet* med *villervalla och lukt av alla de slag*.²² Fulla kvinnor förekommer endast i det totala förfallet.

DEN NYKTRA VÄRLDEN

Pierre Bourdieu har beskrivit hur världen delas upp efter vissa principer, till exempel manligt/kvinnligt, och hur stora delar av den omgivande verkligheten följer denna indelningsprincip. Struktureringen är inte endast en neutral tankestruktur. I dess spår – eller snarare som en pådrivande motor – återfinns fördelar och makt för den som styr och som finns inom rätt "fack", det vill säga det manliga. Bourdieu hävdar att detta styrande tankemönster, det symboliska våldet, är osynligt för oss.

Effekterna av det symboliska våldet (etniskt, genus, kulturellt, språkligt etc.) följer inte det medvetna tänkandets rena logik, utan verkar via de perceptionsvärderings- och handlingsscheman som ingår i habitus och som, bortom medvetna beslut och viljekontroll, lägger grunden för en kunskapsrelation som är ogenomskinlig för sig själv.²³

Endast genom att studera hur verkligheten ser ut, det vill säga vem som vinner på den mentala och samhällsliga strukturen, kan man avtäckas detta

tankemönster. Två viktiga, åtskiljda poler omfattar *manligt* respektive *kvinnligt*. Till dessa två begrepp kopplas en rad företeelser, allt ifrån egenskaper och utseende (tuff-mjuk, planerande-impulsiv, aktiv-passiv, lång-kort och så vidare) till färger (rosa-blått). Dessa idéer om hur det förhåller sig, reproduceras ständigt av samhällets aktörer, med särskild hjälp från manliga maktcentra, såsom staten, kyrkan och skolväsendet. Att det är männen som vinner på indelningen, är lätt att upptäcka, menar Bourdieu, det räcker med att se sig omkring. Allt eftersom århundradena förflutit, har återskapandet av föreställningen om det manliga och kvinnliga alltmer kommit att betraktas som en vetenskaplig sanning: Det måste ha en biologisk förklaring, eftersom det ju alltid varit så! Detta synsätt anammades även av kvinnorna själva. Den kvinna som bryter mot reglerna har mycket att förlora, hon blir föraktad av sin omgivning. Den som däremot lever upp till idealet blir uppskattad och kan därmed förespråka detta sätt att vara. Men även om kvinnorna hjälper till att upprätthålla ordningen, är de enligt Bourdieu aldrig skuld till att strukturen ser ut som den gör. Det är *alltid* männen som vill dominera och kvinnorna som förlorar på sin underordnade position.²⁴

I äldre tider verkade drickandet bland kvinnor vara, om än reglerat, så trots allt friare än det skulle komma att bli under 1900-talet. I nedteckningar och illustrationer från 1600-talet och 1700-talet, kan man se att även kvinnor deltog i festligheter och drack alkohol.²⁵ De omfattades också av den tidens dryckesregler och dryckestvång. Fransmannen Charles Ogier beskriver till exempel hur det var förbjudet att tacka nej till att skåla, det ansågs mycket oförskämt. Vid ett tillfälle tvingades han

delta i *drottningens skål och gästgivarens hustru befalldes göra likaledes och med sin vämjeliga mun vidröra samma kanna som vi*.²⁶ Här bestod sålunda inte skammen i att kvinnan drack, utan i att avstå från att dricka med henne. Enligt en sageskvinna fick kvinnor, före motbokens införande, dricka både öl och brännvin på bröllop. Under påskveckan drack bägge könen oavbrutet. Drickande var så utbrett då, att man under resten av året sade till den som talade otydligt *att nu pratar du i dymmelvillan*. Kvinnor fick vidare brännvin för att dämpa smärtan vid barnafödelse. Spriten ansågs förr vara ”Guds gåva”, hävdar sageskvinnan.²⁷

Den danska historikern Sidsel Eriksen hävdar att bilden av den återhållsamma, kontrollerade (nyktra) kvinnan skapades runt sekelskiftet 1900, i syfte att se till att hon skötte barn och hem om mannen drack. Kvinnlighet ansågs höra samman med mjukhet, skötsamhet och nykterhet. Om hon skulle dricka något enstaka glas, så skulle det ske i hemmet. Söp hon offentligt, så uppfattades hon som vulgär och förtappad.²⁸ Det var först under 1800-talets slut som kvinnornas drickande sågs som ett *problem*.²⁹ En kvinnlig informant beskriver i en äldre uppteckning från 1975 (ej svar på frågelistan), hur inställningen till alkoholdrickande förändrades i och med Brattssystemets införande (1917):

Senare kom en tid, då det blev en skam att suppa sig full. Framför allt blev det en skam för kvinnan att dricka sprit. Vissa yrkesgrupper som sjuksköterskor och lärarinnor fick inte dricka sprit. För dem var det också förbjudet att röka.³⁰

Bland de äldre informanterna är ungefär hälften kvinnor. De tar tydligt avstånd från fylleri, åtminstone för egen del. Några verkar till och med

tycka det är genant att tala om det och ursäktar sig med att de själva aldrig dricker, är nykterister eller bara tar något glas vin vid enstaka tillfällen.³¹ De markerar sitt avstånd till fyllet. Ett par av dem berättar att deras far/man drack men i dessa fall påpekar de att detta upplevdes som svårt. *Roliga* berättelser om fulla personer handlar om någon som inte varit alltför närstående. Flera av dem pekar ut sin *svåger* som en glad fyllerist som vid olika tillfällen gjort bort sig.³² Kvinnorna håller större distans än männen till fyllet. De grövsta historierna presenteras av män, som tycker det är ganska komiskt med redlöst berusade personer, som förlorat all kroppslig kontroll. I övrigt skiljer sig inte männens och kvinnornas repertoar nämnvärt. Inte heller männen berättar i en offentlig frågelistas om eventuella tillfällen då de själva varit berusade, även om något enstaka undantag finns.³³ För stort spritintag är inte något man skryter om, åtminstone inte i officiella sammanhang. Vad gäller de olika könen drickande säger en kvinna så här:

Konstigt nog – så verkar det – detta med berusning ha hängt med från tidernas början – men som det ser ut – så var det det manliga släktet – aldrig kvinnor – det likasom inte passade sig förr. Nej det var endast män som det var förbehållet.³⁴

Det här synsättet speglas tydligt i de äldre informanternas historier. Det är endast män som är fulla. Det syns en mycket klar uppdelning mellan det som anses vara kvinnligt respektive manligt. Till den nyktra världen kopplas kvinnorna, till den "fulla" männen. I den nyktra världen bor kvinnorna, där arbetar de, sköter sig och därifrån beskådar de sina fulla män, manliga

grannar och/eller bekanta. De är åskådare, som reagerar med ilska, rädsla eller med skratt och humor. Kvinnorna är för det mesta ansiktslösa, det är männen som är aktörerna, själva är de passiva inför männens beteende. I egenkap av åskådare utgör de mest en kuliss. Männen däremot är utåtriktade, högljudda och synnerligen synliggjorda, eftersom de både är huvudpersoner och berusade. I den "fulla" världen lever fruarna efter männens regler, där välförtjänad fylla och manlig gemenskap utgör en del. Kvinnorna har inte tillgång till männens berusade värld. En berusad kvinna uppfattas som något så hemskt, att hon bara förekommer i det totala förfallet. Skräckbilden av den fulla kvinnan, gör att privilegiet att få dricka sig berusad, förbehålls männen. Kvinnorna får snällt titta på.

GYMNASIEELEV PÅ 2000-TALET

Om de äldre informanterna har ett återhållsamt förhållande till fyllet, inte berättar om egen fylla och understryker att de själva inte dricker, så är det radikalt annorlunda hos de yngre. I min undersökning har jag sett en tydlig skillnad i förhållningssättet hos informanter födda 1958 och framåt. Dessa personer är sålunda del av ett nytt dryckesmonter, som slog igenom på 1960- och 70-talet, där *hedonismen* står i centrum, enligt sociologen Philip Lalander. Under inflytande av flower power-rörelsen och författare som Ulf Lundell, söker de *frihet till* kroppslig utlevelse, en annorlunda personlig identitet och en möjlighet att leva i nuet. I litteraturen, musiken och bland många unga, fanns en uttalad protest mot *Svensson-tillvaron*, där livet "endast" gick ut på att ha arbete, bil och familj. Det var en revolt mot den tidigare

generationens önskan om skötsamhet och arbetsamhet.³⁵ Även kvinnorörelsens jämställdhetsanspråk har påverkat förhållningssättet till alkohol. Hos mina informanter ur den yngre generationen, förekommer lika många pojkar som flickor i historierna. Flickorna är, precis som pojkarna, fulla huvudpersoner, som provocerar den nyktra världen. I de äldre berättelserna har vi sett att kvinnlig berusning överhuvudtaget inte förekom. Nedan återger jag utdrag ur intervjuer gjorda på 2000-talet med några pojkar och flickor, som går på gymnasiet. Alla namn i berättelserna är fingerade. De flickor som står för större delen av materialet i följande stycke, kallar jag för *Marie* och *Sophie*. Deras berättelser kompletteras med några historier inlämnade av studenter i mitten av 1990-talet.

I historierna som hittills behandlats, har manlighet och (frånvaron av) arbete varit centrala teman. För de unga gymnasisterna är temat arbete/icke-arbete inte av så stor betydelse. Eftersom de fortfarande går i skolan, berör ämnet inte deras livssituation. De är omynliga, saknar avgörande makt över sin tillvaro och är underordnade i egenskap av *elever* och *barn*. Ungdomarna ser ofta vuxenskapet som något eftersträväsvärt, åtminstone vissa aspekter av det, som till exempel att kunna gå på krogen. I vårt västerländska samhälle, saknas numera tydliga övergångsritualer från barn- och vuxenvärlden. Medlemmar av tidigare generationer kände sig vuxna den dag de konfirmerades eller började arbeta. I dag är gränserna otydliga och många vuxna strävar efter att vara *ungdomliga*. I denna tillvaro skapar ungdomar egna ritualer och symboler, där till exempel alkoholdrickande kan vara en markering av vuxenskap.³⁶ *Det första krogbesöket* har en stor symbolisk

innebörd, för den som fyller arton. Det blir en övergångsrit i i den vuxna världen. När informanterna från gymnasiet berättar om sina fyllor, skäms de inte. Snarare kan det uppfattas som status bland jämnåriga med en snyggt skött berusning, lagom skrattvänlig.

SYMBOLISKA MOTSPELARE

Ungdomarnas fyllerihistorier handlar till stor del om relationer. Här framträder två grupper vilka berättarna har som symboliska motspelare, *de vuxna* samt (för flickorna) *killarna*. De symboliska motspelarna är personer som står i ett motsatsförhållande till den egna gruppen, ungdomarna. När någon symbolisk motspelare ur dessa grupper kommer in i bilden händer det saker! Då de vuxna är inblandade, kan det handla om att ha föräldrafria fester eller vara berusad i smyg hemma. En tjej, Deo, lyckas smuggla in en kille på sitt rum, utan att mamman upptäcker något. Båda är jättefulla. Mamman vet ingenting. När mamman kommer in i rummet, gömmer Deo killen under täcket.

- Vad gör du Deo? (frågar mamman).
- Jag ska gå och lägga mig. Jag sover.
- Jag kommer och tittar till dig igen om ett tag (säger mamman).

Deos fönster ligger ganska högt upp, några meter. Det är en lägenhet med en källare under. Så hör Deo hur mamman kommer i korridoren på väg till hennes rum. Utanför fönstret står alla Pers (killens) kompisar och väntar. "Var är han?" typ (undrar de). Hon (Deo) slänger upp fönstret och tvingar Per att sätta sig i det. Per säger "Nej vad fan, det gör jätteont" (att hoppa). Fotstegen kommer närmre. Han sitter såhär (hukande). Han far pladask och landar såhär (liggande i fosterställning) på en stenplatta. Det var inte

gräsmatta direkt. Aj. Stackarn. En kille lyfte bort honom.³⁷

Här finns mamman som ett ständigt hot. Om hon upptäcker dem uppdagas det hemliga och alla måste försvinna. Hennes blotta steg väcker rädsla. Hennes makt är så stor att ett helt gäng med ungdomar håller sig borta från lägenheten. Bland de yngsta informanterna är det inte det organiserade arbetslivet, som är den främsta maktfaktorn som reglerar deras tillvaro. Föräldrarna och den vuxna generationen är de primära maktutövarna, som de känner ett behov att revoltera mot. Den äldre generationen är symboliska motspelare, som befinner sig utanför fyllan. Den andra gruppen av symboliska motspelare, *killarna*, befinner sig *inom* samma berusning. Att de unga männen spelar en viktig roll, syns tydligt i de båda flickornas berättelser. Handlingar som att *strula* (kyssas m.m.) med fel person eller säga något pinsamt så killen hör, blir viktiga klimax. Sophies kompis Maria strular med Daniel. Allt är jättepinsamt. Efter att ha flytt fältet tillsammans med sin kompis Annika, upptäcker Maria att hon glömt sin behå i Daniels lägenhet.

(...) så de överväger vad som är mest pinsamt att låta den (behån) ligga kvar eller att hämta den. Klasskompisen (Daniels) är en sådan som skulle kunna berätta om det (Daniels och Marias strul). De kommer överens om att det är minst pinsamt att hämta. Annika får ringa till Patrik (kompisen) och säga så här:

– Hej, det är Annika. Jag har glömt en sak. Kan jag komma och hämta *Den* (betonat)?

– OK. Men vi får ta *Den* genom fönstret, för Daniels mamma är här.

– OK. Vi kommer!

Det tar en timme för dem (Annika och

Maria) att hitta dit igen. När de väl är där så gömmer sig Maria, för det är så djävla pinsamt. Annika får knacka på fönstret.

Patrik tittar ut.

Annika: Får jag *Den*?

Patrik: Här är *Den*!

De (Annika och Maria) åker därifrån och kommer aldrig tillbaka.³⁸

Behån blir här en symbol för den pinsamma handlingen, att strula med fel kille. Den är så infekterad av pinsamhet, att den knappast går att ta i, än mindre nämna vid namn. Marie och Sophie nickar instämmande när Sophie berättar: Den *är* pinsam, konstaterar de. I vissa fall slutar det riktigt bra. En flicka beskriver, i ett frågelistvar inlämnat av studenter, hur hennes väninna i berusat skick träffar ett gäng killar på en färjeres. Väninnan och en av killarna i gänget, möts och gör bort sig inför varandra i en rad olika situationer. I dag är de tillsammans och ska förlova sig.³⁹ Prinsessan fick sin prins. Marie hävdar att killarna i lika stor utsträckning diskuterar och intresserar sig för tjejerna och deras förehavanden, som de själva gör. Jag tror dock att *Killar* tilldelas en betydligt större roll i flickornas värld. Det räcker att se på de veckotidningar som riktar sig till unga kvinnor. Pojkarna är både det primära i flickornas historier och huvudtemat i efterföljande diskussioner. Samtidigt skapar detta sammanhållning bland de unga flickorna som grupp, *vi* kontra *dom*. I en del av flickornas historier har de själva fått övertaget. I berättelsen ovan tvingar Deo sin kille att ramla ut genom fönstret, rakt ner på asfalten, framför alla kompisarna. Han har inget att säga till om. På detta sätt visar flickorna sitt övertag över pojkarna, som tagit en så stor plats i deras tankevärld. En revolt? Påpekas bör att de unga kvinnornas

inställning till exempelvis det motsatta könet, romantik och pojkvänner självklart varierar beroende på personlighet och intressen.

FÄRLIG SEXUALITET

I de ungas berättelser består inte gränsöverskridandet i ett för stort alkoholintag. Här handlar det i stället om att förmedla osynliga regler rörande sexualitet, som naturligtvis hör ihop med spelet mellan killar och tjejer. I förlängningen leder parbildningen till sexuella relationer. Historien ovan om behån, antyder att sex kan ha förekommit, därav en obehaglig pinsamhetskänsla hos de inblandade, materialiserad genom en behå. Ju längre den sexuella akten gått, desto värre blir följderna. "Straffet" blir i många fall ett slags offentligt skamstraff, att hängas ut inför allmänheten. Flera historier handlar om personer som fotograferats, då de varit tillsammans med någon i berusat tillstånd.⁴⁰ En flicka jagar i flera månader kompisarnas foto på henne och en manlig klasskamrat i sängen under en klassresa. En annan historia berättar om en gymnasieelev som blir fotograferad då han somnat, avklädd och berusad. Kamraterna planerar att montera in ett Musse Pigg-huvud över hans ansikte och ha bilden som omslag på nästa nummer av skoltidningen.⁴¹

Att gå till sängs med någon man känner, en klasskamrat/kompis/sin kille, men i en graverande situation, är något som drabbar flickorna. Pojkarna går längre och råkar sålunda värre ut. Värst går det för den som idkar sex med en okänd. En ung man träffar en vacker, äldre irländska på en charterresa. De tillbringar en natt tillsammans i ett rum med mycket tunna väggar. På morgonen, när han ska gå därifrån,

upptäcker han kvinnans man i rummet bredvid. Senare får han reda på att mannen är porrboksförfattare.⁴² Här, liksom för flickan på båten, blir straffet att hängas ut offentligt vid en bildlig skampåle, dock inför en större anonym publik. Genom teknikens hjälp – fotot, boken – exponeras den skyldige inför ett mycket stort antal människor, lång tid efter det att *brottet* begåtts. En berusad kille hamnar i säng med en gravt förståndshandikappad flicka, en annan med en kvinna som kräcks i sina underkläder.⁴³ Sensmoralen är klar: Var inte så full att du har sex med okända! Kvinnorna i berättelserna är så främmande att de rentav kommer från en annan värld – en är utländsk och dessutom betydligt äldre, en annan förståndshandikappad. Killarna har inte bara gett sig i lag med namnlösa personer, utan dessutom med sådana som inte är som de själva, absoluta främlingar. Detta budskap riktar sig, som sagt, främst till männen. Kvinnorna förväntas vara tillsammans med personer de känner till.

Den som dricker för mycket och blir redlös, kan dessutom utsättas för grova spratt med sexuella förtecken av sina kamrater. Ett återkommande tema är hur en ung man, som tuppatt av, får ett föremål instuckat i ändtarmen. Historien cirkulerade redan kring sekelskiftet i studentmiljöer, vilket en uppmärksam informant brevledes upplyste mig om.⁴⁴ En manlig student anförtror oroligt en kamrat, flera veckor efter att han utsatts för sprattet, att han misstänker att han blivit våldtagen då han låg och sov i berusat tillstånd.⁴⁵ När jag nämnde temat för några av informanterna, utbrast en 17-årig pojke att *det har de ju gjort på mig!*⁴⁶ Här finns en tydlig anspelning på homosexualitet. När berusningen gått så långt att den fulle blivit redlös, är det fritt fram för

hans egna vänner att utföra en symbolisk våldtäkt. Detta drabbar *männen*. I kvinnornas berättelser finns inte hotet om homosexuella straff. Trots upplysning och en öppnare attityd till homosexualitet, visar undersökningar att det bland pojkar inte uppfattas som positivt att vara böj. Många är rädda för att själva ha den läggningen.⁴⁷ I gäng med unga killar finns ofta tydliga idéer om vad som är manligt, och inte sällan starka fördomar mot homosexuella.⁴⁸

ATT SKAPA MENING OCH UPPNÅ MÅL

Jag har ovan visat hur berättelser om berusning har skildrat världar från skilda tidsepoker bland människor i olika situationer i livet. Alkoholhistorierna har förmedlat en bild av verkligheten, som skapat mening inom gruppen.⁴⁹ De har också varit ett sätt att förmedla normer som avskräcker från ett icke önskvärt beteende. Ibland överensstämmer förhållningssättet med den i samhället legitimerade inställningen till alkohol, ibland är det i opposition. De äldre informanterna, som har en fast position i livet, med familj och arbetsidentitet, befinner sig i den *nyktra världen* och blickar in i den "fulla". Historierna handlar sålunda inte om dem själva och ibland inte ens om deras egen tid, utan om ett diffust *för länge sedan*. Berättarna tar därmed avstånd från fylleriet. Det är inte de som dricker, det är *någon annan* som skämmer ut sig. Kanske skulle historier från deras egen ungdomstid ha låtit annorlunda, åtminstone för männen. I den "fulla" världen tillåts manlig fylla. En hårt arbetande karl förtjänar sin fylla, förtäljer historierna. Samtidigt är berättelserna ett medel för att avskräcka

kvinnor från att dricka, även efter hårt arbete. Vem vill identifiera sig med en full kvinna i en *dunderlägenhet med lukt av alla slag*? Berusade kvinnor i de äldre historierna lyser med sin frånvaro. De duger inte ens att skratta åt.

De unga gymnasieeleverna på 2000-talet, däremot, utgår ifrån den "fulla" världen, då de berättar om berusning utifrån sina egna upplevelser. De förmedlar därmed den "fulla" världens värderingar och omgivningen blir de utomstående. Ungdomarna befinner sig i en icke-fast tillvaro, utan fast förhållande, arbete eller social status. De är varken barn eller vuxna. De står i opposition mot den etablerade vuxen-världen, och de vuxna utmålats i berusningshistorierna som symboliska motståndare/motspelare. Här utkristalliseras den egna gruppen, *vi ungdomar*, som en enhet. De unga flickorna framhäver dessutom *vi flickor* som en motpart till killarna. I historierna förmedlas också regler och begränsningar för sexualitet och sexuella handlingar. Kvinnornas tid som nyktra åskådare verkar dock vara förbi. De är lika aktiva fulla huvudpersoner i berättelserna som männen.

Slutligen är dessa historier provocerande – men bara lagom mycket. Fylleri är trots allt accepterat i vårt samhälle.⁵⁰ Fyllehistorierna, som handlar om människor i verkliga livet, slår an förbjudna strängar, och berör oss alla. Vem har inte någon gång varit rädd för att skämma ut sig inför sin hemliga kärlek eller säga något olämpligt på en finare middag. I fyllehistorierna utspelar sig just detta, ibland även för berättaren i egen hög person. På ett enkelt sätt kanaliseras ångesten, och hedern återupprättas genom ett gott skatt. Detta är ytterligare en funktion som fyllehistorierna fyller.

FOTNOTER

1. Jämför Wuthnow (1984), s. 77 ff.
2. M 271 B.
3. Jämför Klintberg (1987), s. 12 f.
4. 39264, 38271, 38275, 38268, 38232.
5. 38263.
6. 38275, 38269, 38272, 38269, 38275, 38275, 38271.
7. Magnusson (1989).
8. Jämför Amussen (1999).
9. 38272.
10. 38272.
11. 38266, 38267, 38276.
12. 38266, 38269.
13. Mattsson (2002), s. 94.
14. 2545.
15. ULMA 18.
16. 38271.
17. 39264.
18. 38269.
19. 38268.
20. 38269.
21. Jämför Douglas (1966/1995).
22. 38268.
23. Bourdieu (1999), s. 51.
24. Bourdieu (1999), s. 20.
25. Mattsson (2002), s. 24, 34.
26. Mattsson (2002), s. 36.
27. ULMA 29868.
28. Eriksen (1991), s. 179 ff, se även Rydbeck (1993), s. 159 f.
29. Eriksen (1991), s. 196.
30. ULMA 29868.
31. 38270, 38267.
32. 38267, 38274, 38276.
33. 38273.
34. 38232.
35. Lalander (1998b), s. 126 ff.
36. Johansson/Lalander (2002), s. 53 ff.
37. Intervju med Sophie 2002-06-30.
38. Intervju med Sophie och Marie juni 2002.
39. Studenthistoria (1995).
40. Intervjuer med Marie och Sophie juni/juli 2002.
41. Sophie och Sara december 2001.
42. Marie december 2001.
43. Marie, Sophie, Carin våren 2001.
44. Studenthistoria 1995.
45. Studenthistoria 1995.
46. Intervju med Jens juli 2002.
47. Föreläsning 2002-11-05.
48. Lalander/Johansson (2002), s. 132.
49. Jämför Lalander (1998a).
50. Jämför Lalander/Johansson (2002), s. 186 ff.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

Folkminnesuppteckningar ur Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, ULMA Inlämningsuppgift från studenter vid Uppsala Universitet 1995-96 samt brev i författarens ägo.	Intervjuer med gymnasieungdomar våren 2001, december 2001, juni, juli 2002 Föreläsning Kropp och identitet, ILU, Uppsala universitet, 2002-11-05.

LITTERATUR

- Amussen, Susan D (1999), *Manligheten och det sociala systemet under den tidigmoderna perioden. I: Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*. Uppsala.
- Bourdieu, Pierre (1999), *Den manliga dominansen*. Stockholm/Stenhag: Symposium.
- Douglas, Mary (1966/1995), *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksen, Sidsel (1991), *Den drikfaeldige engel? I: Gustavsson, Anders (red), Alkoholister och nykterister. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala*. Etnolore 10. Uppsala.
- Klintberg, Bengt af (1987), *Svenska folksägnor*. Norstedts förlag.
- Lalander, Philip (1998 a), *Anden i flaskan. Alkoholens betydelse i olika ungdomsgrupper*. Stockholm/Stenhag: Symposium.
- Lalander, Philip (1998 b), *Från folkrörelsernas skötsamhet till njutningarnas Uffe. I: Gustavsson, Anders (red), Alkohol och kulturen. Föredrag om dryckesvanor och nykterhet i Norden vid ett symposium i Fredrikstad, Norge*. Etnolore 19. Uppsala.
- Lalander, Philip & Johansson, Thomas (2002), *Ungdomsgrupper i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lilja, Agneta (1996), *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Dialekt och folkminnesarkivet. Uppsala.
- Magnusson, Lars (1989), *En bråkig kultur – Socialt drickande i Eskilstuna före industrialiseringen. I: Gustavsson, Anders (red), Alkohol och nykterhet. Aktuell forskning i Norden presenterad vid ett symposium i Uppsala*. Etnolore 7. Uppsala.
- Mattsson, Christina (2002), *Från Helan till lilla Manasse – Den svenska snapsvisans historia*. Stockholm.
- Rydbeck, Kerstin (1993), *Nykterhetslitteraturen och kvinnosynen. Litteraturen som en förmedlare av kvinnosynen inom den svenska godtemplarrörelsen 1880–1930. I: Gustavsson, Anders (red), Kulturforskning kring alkohol i Norden. Föredrag vid ett nordiskt symposium i Uppsala*. Etnolore 14. Uppsala.
- Wuthnow, Robert m fl (1984), *Cultural Analysis. The works of Peter L Berger, Mary Douglas, Michel Foucault and Jürgen Habermas*. Routledge. London/ New York.